

The Petroglyphs Patterns of Kabogan Valley of Gosht City of Saravan

Salem Hosseinbor *

Master of Research in Art, Art and Architecture Faculty, University of Sistan & Baluchestan, Zahedan, Iran.

Zahra Hosseinabadi

Associate Professor, Research in Art Department, Art and Architecture Faculty, University of Sistan & Baluchestan, Zahedan, Iran.

Alireza Taheri

Professor of Art Research, Tehran University of Art, Tehran, Iran.

Abstract

In the present study, the petroglyphs of Kabogan Valley in the city of Gosht, which are located in the Siahan mountains of Saravan city, were investigated with the descriptive-analytical method and library and field information in the form of observation, photography and determining the location of the paintings, with the aim of introducing and symbology. Kobogan petroglyphs seek to answer these two questions: What was the purpose of creating petroglyphs? What are the meanings of the patterns carved on the rocks? The findings showed that by examining the types of motifs carved in this area, we come across symbols of fertility and birth, symbols of love, animal, human and plant motifs, which show the long history of living in this area and they show the early beliefs and rituals of the residents. Finally, the results showed that these petroglyphs are not related to a specific period of time, but were created during different periods with different purposes, in general, most of the motifs of the old periods had ritual concepts, but the themes of the motifs of the new periods are mostly narrative and are a reflection of the way of life of that period.

Keywords: Patterns, Petroglyphs, Kabogan Valley, Gosht City, Symbols, Rituals.

Corresponding Author: hosseinabadi@arts.usb.ac.ir

How to Cite: Hosseinbor, S; Hossein abadi, Z; Taheri, A. (2022). The Petroglyphs Patterns of Kabogan Valley of Gosht City of Saravan, *Semiannual Journal of Indigenous Knowledge Iran*, 9(18), 273-293.

دو فصلنامه علمی دانش‌های بومی ایران
دوره نهم، شماره ۱۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، ۲۹۵-۲۷۵
qjik.atu.ac.ir
DOI: doi.org/10.22054/qjik.2023.72488.1355

نقوش سنگ‌نگاره‌های دره کبوغان شهر گشت

شهرستان سراوان

سالم حسین بر * کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

زهره حسین آبادی دانشیار پژوهش هنر، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

علیرضا طاهری استاد پژوهش هنر، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.

چکیده

در پژوهش حاضر، سنگ‌نگاره‌های دره کبوغان شهر گشت که در رشته کوه‌های سیاهان شهرستان سراوان واقع شده‌اند، با روش توصیفی - تحلیلی و اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی در قالب مشاهده، عکاسی و تعیین موقعیت مکانی نگاره‌ها، مورد بررسی قرار گرفته و با هدف معرفی و نمادشناسی سنگ‌نگاره‌های کبوغان در پی پاسخ‌گویی به این دو پرسش است که؛ هدف از ایجاد سنگ‌نگاره‌ها چه بوده است؟ نقوش حک شده بر صخره‌ها دارای چه مفاهیمی است؟ یافته‌ها نشان داد که؛ با بررسی انواع نقوش حکاکی شده در این منطقه، با نمادهای باروری و زایش، نمادهای مهرپرستی، نماد جهت‌نما و نقوش حیوانی، انسانی و گیاهی مواجه می‌شویم که قدمت زیاد سکونت در این منطقه و اعتقادات و آیین‌های اولیه ساکنان را نشان می‌دهند. در نهایت نتیجه حاصل شد که؛ این سنگ‌نگاره‌ها مربوط به یک مقطع زمانی خاص نبوده بلکه طی دوره‌های مختلف با اهدافی متفاوت ایجاد شده‌اند، در مجموع اکثر نقوش دوره‌های قدیم مفاهیمی آیینی داشته ولی مضامین نقوش دوره‌های جدید اکثراً روایی بوده و بازتابی از شیوه زندگی آن دوره است.

کلیدواژه‌ها: نقوش، سنگ‌نگاره، دره کبوغان، شهر گشت، نمادها، آیین‌ها.

* نویسنده مسئول. hosseinabadi@arts.usb.ac.ir

مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد، سالم حسین بر رشته پژوهش هنر، به راهنمایی زهره حسین آبادی و علیرضا طاهری از دانشگاه سیستان و بلوچستان است.

مقدمه

نقاشی‌های روی صخره‌ها، کهن‌ترین آثاری است که انسان اولیه تاکنون از خود به‌جای گذاشته است؛ اهمیت نقوش مذکور از این جهت است که آنها نخستین تجلیات ذوق هنری و فرهنگی مردمان منطقه مورد مطالعه به شمار می‌روند. همچنین به لحاظ پهنه گسترده نگاره‌ها، کثرت تصاویر و نمادها و صحنه‌های کمیاب حائز اهمیت می‌باشد. این کوه‌ها رمز و راز فراوانی در خود دارند و شاهد غم و شادی‌های مردم چند هزارساله این دیار هستند. در این سرزمین، مردمانی زندگی می‌کرده‌اند که آثار سرپنجه‌های هنرمندانه آن‌ها بر سنگ‌های سخت بعد از گذشتن هزاران سال هنوز جلوه‌گر است و بیان‌کننده اندیشه‌های آنها در هزاران سال پیش است. موضوع سنگ‌نگاره‌ها بیشتر نقوش حیوانات، انسان‌ها، صحنه‌های شکار و در بعضی موارد ابزارها و علائم هستند.

شهر گشت^۱ از جمله مناطق بسیار غنی هنر صخره‌نگاری در ایران است که مجموعه‌های فراوانی از آن‌ها شناسایی شده است. در این میان دره کیوگان^۲ یکی از چند دره‌ای است که در این شهر دارای سنگ‌نگاره‌های بسیاری است؛ و وجود بستر مناسب از جمله دره‌های پر آب و سرسبز و هوای مناسب، این منطقه را در جایگاه ویژه‌ای قرار داده است. با بررسی‌های صورت گرفته، تصاویر پستاندارانی همانند شتر، بزکوهی، قوچ، سگ‌سانان و گورخر بیشترین نگاره‌ها را تشکیل می‌دهد. شکار با چماق، کمند، چنگک، تصاویر شکارچیان سوار بر اسب، رقص‌های آیینی و زایش آدمی و جنگ‌های تن‌به‌تن از دیگر تصاویر قابل توجه می‌باشد. دره کیوگان از منظر تنوع موضوع، وجود دوره‌ها، موضوعات متنوع و سبک‌های مختلف در ایجاد سنگ‌نگاره‌ها، دارای اهمیت است. به همین منظور این پژوهش به دنبال پاسخ دو پرسش؛ هدف از ایجاد سنگ‌نگاره‌ها چه بوده و نقوش حک شده بر صخره‌ها از منظر نشانه‌شناسی دارای چه مفاهیمی هستند؟ است. هدف از پژوهش حاضر، معرفی سنگ‌نگاره‌های کیوگان جهت ثبت نقوش، هویت نگارگران، قدمت نگاره‌ها و پی بردن به مفهوم نقوش است.

1. Gosht
2. Kabogan

پیشینه پژوهش

با توجه به فراوانی و اهمیت سنگ‌نگاره‌ها در سراسر ایران و همین‌طور وسیع بودن زمینه مطالعاتی در این مورد، تاکنون تعدادی از این آثار، مطالعه و معرفی شده‌اند که از جمله اطلاعات موجود می‌توان به کتاب «موزه‌هایی در باد» (فرهادی، ۱۳۷۷) در واقع گزارش مجموعه عظیمی از نقوش صخره‌ای و غارهای غالباً ماقبل تاریخ است که شامل بخش‌هایی از استان اصفهان، مرکزی و لرستان کنونی می‌شود و نیز شهرهای خمین، الیگودرز و گلپایگان را در برمی‌گیرد و مناطقی از استان کرمان "سیرجان و شهر بابک" که در قالب آن سه منطقه از محل نقوش در اطراف سیرجان چون نقوش «شاه فیروز»، «پوزه کوه تنبور»، نقوش «پنجه علی» و نقوش «تل برنجو» و غیره را معرفی نمود. در استان یزد، سنگ‌نگاره‌های «کوه ارنان یزد» (شهرزادی، ۱۳۷۶) به بررسی و تحقیق درباره سنگ‌نگاره‌های استان یزد و مطالعه تخصصی و شمایل‌نگاری و هم‌چنین طرز معیشت ساکنان منطقه مورد مطالعه پرداخته است، و در مقاله‌ای به نام «بستک هرمزگان و غارهای میرملاس، هومیان، برده اسپید در استان لرستان» (فسیمی، ۱۳۸۶) به تحقیق و تفحص در مورد صخره‌نگاری، نقش برجسته و تصویرنگاشت‌های مناطق ذکر شده اشاره دارد.

در سال‌های اخیر درباره این نقش‌ها مطالعات فراوانی انجام شده است. در منطقه مورد مطالعه نخستین بار محمد ناصری فرد (۱۳۹۴)، از این سنگ‌نگاره‌ها بازدید و آنها را معرفی کرده است. پس از آن روح‌الله شیرازی، بهروز برجسته و جابر دهواری در تابستان ۱۳۹۶ از سنگ‌نگاره‌های منطقه گشت بازدید و موفق به شناسایی بیش از ۷۰۰ تخته‌سنگ منقوش شدند که بیش از ۸۰۰ نگاره را در برمی‌گیرند. عمده نقوش این سنگ‌نگاره‌ها، نقوش حیوانی شامل سگ، بز، قوچ، شتر، مار و نگاره‌های انسانی که در حال نیایش، نمایش، پایکوبی، شکار، گله‌داری، ایستاده با چوب‌دستی یا نیزه و هم‌چنین نگاره پنجه دست و چلیپا است. ولی سنگ‌نگاره‌های دره کبوغان به‌تنهایی و به‌صورت تخصصی مورد پژوهش قرار نگرفته است.

روش

روش انجام پژوهش توصیفی - تحلیلی است و داده‌ها به دو روش کتابخانه‌ای با استفاده از مقالات، پایان‌نامه‌ها و اسناد معتبر و میدانی در قالب مشاهده، عکاسی و تعیین موقعیت مکانی نگاره‌ها، جمع‌آوری شده‌اند. جامعه آماری سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان منطقه گشت در استان سیستان و بلوچستان است و نمونه‌های مدنظر پژوهش حاضر ۵ صحنه از ۱۰۳ صحنه موجود در دره کیوگان هستند که به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند و در نهایت یافته‌ها از منظر موقعیت جغرافیایی، نوع نقوش، مفهوم و نشانه‌شناسی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

مبانی نظری

هنر صخره نگاری

زمین، خانه ما، از سنگ و صخره ساخته شده و پیوند انسان و سنگ به قدمت نوع بشر است. از زمانی که انسان پا به عرصه هستی گذاشت، از صخره و سنگ برای سکونت، ابزارسازی، نگه‌داری آتش، ساخت سرپناه، نشانه‌گذاری مناظر طبیعی و همه موضوعاتی که امروزه هنر می‌نامیم استفاده کرده است. نیاکان پیش از تاریخ ما که در غارهای آهکی و در پناه صخره‌ها می‌زیستند، دیوارهای محل سکونتشان را به مثابه بوم برای نمایش تخیلاتشان به کار می‌بستند و سطوح صخره‌ها را با تصاویر حکاکی شده یا رنگین‌شان می‌آمیختند (صفورا، ۱۳۹۷: ۱۷). بر اساس نظریه فانوفسکی «معنا و محتوای ذاتی: یک شی در اثر هنری به جز مفاهیم اولیه و طبیعی خود و بیانگر بودن تمثیل و حکایتی خاص، حاوی معنی ذاتی‌ای است که این معنا را از جهان‌بینی خاص هنرمند وام می‌گیرد» (Panofsky, 1955: 27-29).

هنر صخره‌ای هنری جهانی است که نخستین نمونه‌های زیباشناختی انسان را با بیانی معنادار در نقاط مختلف جهان به معرض نمایش گذاشته است (دهمرد و همکاران، ۱۴۰۱:

۷۹). این هنر به نوعی محصول جوامع پیش از اختراع خط است که با ظهور انسان هوشمند شروع شد و وقتی جوامعی که به این نوع هنر اشتغال داشتند به شکل «کتبی» ارتباطات دست یافتند، از میان رفت (آناتی، ۱۳۷۷: ۱۰). سنگ‌نگاره‌ها را می‌توان کهن‌ترین کتاب بشر دانست که از آن برای ثبت اعتقادات، سلاقی و علایق خود (افضل طوسی، ۱۳۹۱: ۵۷). و همچنین برای نشان دادن داستان‌ها یا نمایش گرافیکی اطلاعات فرهنگی جهت آموزش، یادآوری و جشن گرفتن استفاده شده است (Domingo Sanz et al, 2016: 10). نخستین انسان‌های هنرمند در حالت معمولی فقط به نقاشی جانورانی که در زندگی روزمره خود با آنان سروکار داشته‌اند می‌پرداختند (بختیاری شهری، ۱۳۸۸: ۲۷). رایج‌ترین روش ایجاد سنگ‌نگاره‌ها در ایران و جهان روش کنده‌کاری است (سبزی و همتی ازندریانی، ۱۳۹۹: ۱۰۰)، که از دوره پارینه‌سنگی تا عصر معاصر را شامل می‌شود (بیک محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲۲). اغلب این هنر را جزء مهم‌ترین شاخه‌های هنرهای تجسمی تلقی کرده‌اند که نخستین جلوه‌های شناخته شده از حس زیباشناختی و طبع هنری اجداد انسان را در نقاط مختلف دنیا به نمایش می‌گذارد (هاشمی زرج آباد، ۱۳۹۲: ۱۶۲).

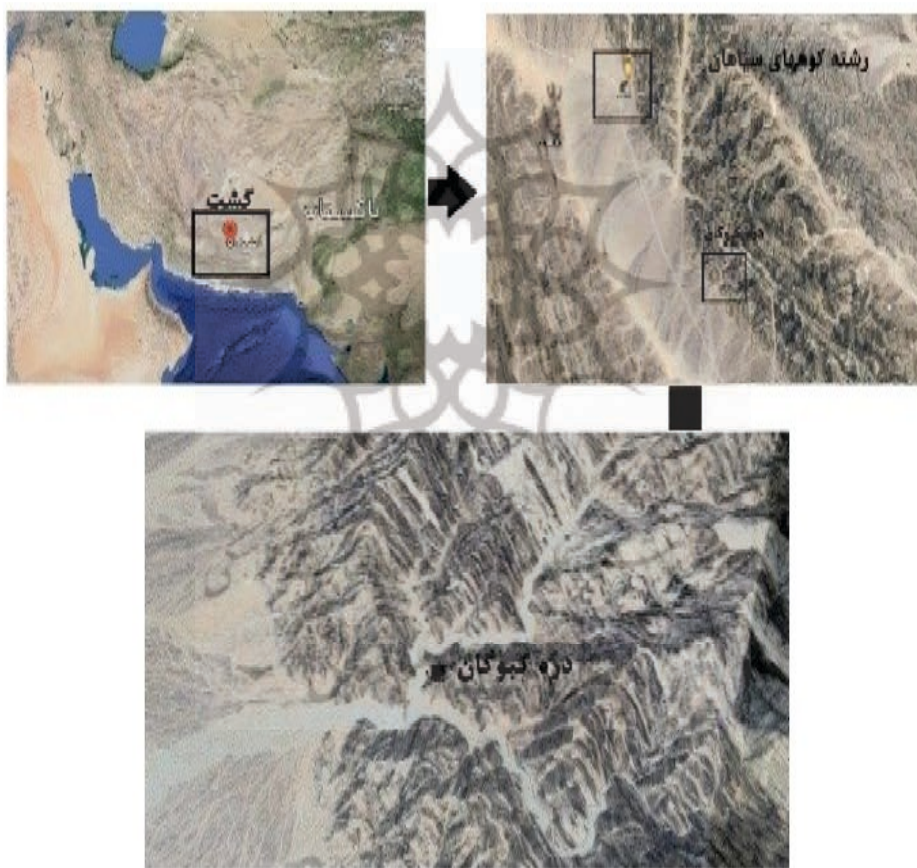
موقعیت جغرافیایی سنگ‌نگاره‌ها

رشته‌کوه سیاهان^۱ از مهم‌ترین عارضه‌های طبیعی استان سیستان و بلوچستان است. این رشته‌کوه از یک سو از ناحیه سرحد بلوچستان و حوالی تفتان در شهرستان خاش به نام کوه‌های مورپیش^۲ و گزو^۳ شروع و در ادامه مسیر به سوی جنوب شرق از شمال شهر سراوان می‌گذرد و در ناحیه مرزی کوهک^۴ از مرز شرقی کشور ایران خارج و در محلی به نام سبز کوه در حوالی شهر پنجگور^۵ وارد کشور پاکستان می‌شود. در میان این رشته‌کوه، دره‌های متعددی وجود دارد که در اکثر آنها نقوش سنگ‌نگاره‌ها دیده می‌شود و دره

1. Siahan
2. Morpish
3. Gazu
4. Kohak
5. Panjgur

نقوش سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان شهر گشت... ، حسین‌بر و همکاران | ۲۸۱

کیوگان، یکی از آنهاست (دهواری، ۱۳۹۷:۲۰). دره کیوگان (عکس ۱) در فاصله ۱۴ کیلومتری جنوب شرقی شهر گشت و ۵۰ کیلومتری شهرستان سراوان واقع شده است، طول تقریبی دره حدود ۵ کیلومتر است، اکثر سنگ‌نگاره‌ها در دو طرف دره و در بستر کوه‌ها و سنگ‌های صاف حاشیه رودخانه واقع شده‌اند، در مجموع سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان به ۱۰۳ صحنه مجزا که دارای صحنه‌هایی به سبک‌های متفاوت که در ادوار مختلف تاریخ ایجاد شده‌اند، تقسیم‌بندی می‌شوند، در ادامه ۵ صحنه از دره کیوگان مورد مطالعه قرار گرفته است.

عکس ۱- نقشه ماهواره‌ای و موقعیت قرارگیری شهر گشت و دره کیوگان در نقشه هوایی
(www.google.com/maps/place)

شرح صحنه شماره ۱:

از جمله صحنه‌هایی که شاید در سنگ‌نگاره‌ها کمتر دیده شده به نمایش گذاشتن حرکت و پویایی است، این موضوع به صورت زیبایی در این صحنه به نمایش گذاشته شده است (عکس ۲). این صحنه شامل تعداد زیادی نقوش انسانی و حیوانی است که بر روی تخته‌سنگی به ابعاد ۱۲۰ در ۸۰ سانتی‌متر در کف رودخانه ایجاد شده‌اند. نقوش قدیمی‌تر شامل دو فرد شترسوار در حال شکار و یک نفر در حال رقص و پایکوبی و چند نقش دیگر که با توجه به قدمت زیاد نقوش از بین رفته و مشخص نیستند، ایجاد شده است. نقوش جدیدتر بر روی نقوش قدیمی ایجاد شده‌اند که شامل ۲۲ نقش انسانی و ۸ نگاره حیوانی و یک نقش نامشخص هستند. در سمت راست تصویر دو نفر غیر ملبس قابل تشخیص است که یک نفر با تیر و کمان و دیگری بدون سلاح است که احتمالاً در حال رم‌دادن شکار به طرف فرد مسلح می‌باشد. با توجه به موضوع‌های مختلف این نگاره احتمال بر آن است که هر قسمت آن در زمان‌های متفاوت ایجاد شده است. در قسمت وسط و بالای تصویر یک نفر نشسته با دست‌های رو به بالا که احتمالاً در حال دعا و نیایش است، روی نقوش قدیمی‌تر تصویر شده است، در بالا و سمت چپ این نگاره چنین به نظر می‌رسد که شخصی در حال قربانی کردن یک حیوان برای مراسم آیینی است. در قسمت بالا و انتهای سنگ در سمت چپ نقش یک خانواده به همراه دو کودک به تصویر کشیده شده است که دست در دست هم در حال حرکت یا رقص هستند. با توجه به نوع پوشش و اندازه نقش تصور می‌شود که نفر اول خانواده سمت راست مرد و نفر دوم زن یا مادر خانواده و نفر سوم و چهارم بچه‌های کوچک‌تر و بزرگ‌تر هستند. در نقوش زیرین این صحنه زندگی روزمره، دادوستد و کاروان‌های در حال حرکت به تصویر درآمده است.

عکس ۲- صحنه شماره ۱ (نگارندگان، ۱۳۹۹).

شرح صحنه شماره ۲:

این نگاره بر روی صخره‌ای به ابعاد ۶۷ در ۱۰۰ سانتی‌متر ایجاد شده است. این صحنه شامل ۱۰ نقش حیوانی و ۴ نگاره انسانی است. نگارنده در این صحنه چراگاه شترها را به زیبایی تمام به تصویر کشیده است. سه شخص در بالا، پایین و وسط صخره به صورت خطی و بسیار ماهرانه تصویر شده است که در حال نواختن دونلی^۱، ساز اصیل بلوچستان برای حیوانات در حال چرا هستند، شخصی در پایین‌ترین قسمت صخره به صورت خطی و غیرملبس حک شده که به نظر می‌رسد خوابیده و در حال استراحت است. در بالای صحنه سگ گله دیده می‌شود و احتمالاً به خاطر دور بودن فاصله آن و پرسپکتیو صحنه، کوچک‌تر از بقیه نگاره‌ها به تصویر کشیده شده است (عکس ۳). به نظر می‌رسد با توجه به

1. Donali

اغراق در اندازه ساز دونلی که در بالای صحنه وجود دارد و نیز دو شخص دیگری که در پایین صحنه در حال نواختن هستند، نگارنده خواسته اهمیت این ساز را در میان مردم منطقه، به تصویر بکشد. گمان می‌رود که از این ساز، علاوه بر چراگاه در مراسم سنتی و آیینی نیز استفاده می‌شده است. هم‌اکنون نیز مردم بومی منطقه در مراسم‌هایی مانند ختنه‌سوری و عروسی از این ساز استفاده می‌کنند و افرادی نیز با انجام حرکات موزون و چاپ (دست‌زدن) نوازنده را همراهی می‌کنند.

عکس ۳- صحنه شماره ۲ (نگارندگان: ۱۳۹۹).

رتال جامع علوم انسانی

شرح صحنه شماره ۳:

این صحنه در میانه‌های کوه با فاصله تقریبی ۲ متر از زمین و به ابعاد ۲۴۰ در ۱۵۵ سانتی‌متر حک شده است (عکس ۴ و ۵) که شامل ۴ نقش حیوانی و یک نقش انسانی و دو نگاره گیاهی و چند نقش نامشخص است. در پایین صخره، سمت راست آن نقش یک قوچ وحشی با پاهای کوتاه و بدنی نسبتاً کشیده با شاخ‌های بلند که تا دم کوتاه حیوان

امتداد دارند وجود دارد و در سمت چپ این قوچ نگاره دو بز کوهی دیده می‌شود که نقش بالایی با بدنی کشیده، دم کوتاه رو به پایین و شاخ‌های بلند تصویر شده است و نگاره پایینی نقش یک بز کوهی با بدنی کوتاه و شاخ‌های بلند و دم رو به بالا قرار دارد که سر آن برخلاف جهت دو نگاره حیوانی دیگر است، در کنار و سمت چپ آنها تصویر یک شخص شمشیر به دست وجود دارد که سر آن را به سمت دو بز کوهی به علامت شکار گرفته است. در بالای نگاره انسانی نقش یک بز کوهی حک شده است که اندازه آن خیلی کوچک‌تر از سه نقش حیوانی دیگر است که احتمالاً هنرمند خواسته بچه حیوان را به تصویر بکشد. در کنار این نگاره و در بالای سه نقش حیوانی دیگر تصویر دو درخت با اندازه‌های متفاوت وجود دارد که به نظر می‌رسد از درخت‌های بومی منطقه مانند گز یا بنه باشد. نقوش گیاهی در سنگ‌نگاره‌های بلوچستان بسیار اندک است و این شیوه طراحی درخت و نگاره‌های گیاهی در این مناطق اصلاً وجود ندارد یا خیلی کم است.

شیوه ترسیم بسیاری از حیوانات در این منطقه به خصوص بز کوهی با اغراق در نسبت بین شاخ و بدن، که به صورت حلالی تا دم حیوان امتداد دارد، همچنین صحنه‌های شکار و ابزار حکاکی شده آن، شباهت بسیاری با سنگ‌نگاره‌های تیمره شهرستان خمین دارد.

عکس ۵- طرح صحنه شماره ۳
نگارندگان، (۱۳۹۹).

عکس ۴- صحنه شماره ۳
نگارندگان، (۱۳۹۹).

شرح صحنه شماره ۴:

نقوش این صحنه به صورت طراحی محیطی با تکنیک خراش حک شده است. این صحنه بر روی یک صخره افقی به ابعاد ۳۰۰ در ۱۶۰ سانتی‌متر در پایین کوه قرار دارد که نقوش جدیدتر بر روی نقوش کهن حک شده‌اند (عکس ۶). در بالای صخره یک نقش نامشخص از نقوش کهن وجود دارد که دقیقاً قابل تشخیص نیست، ولی به نظر می‌رسد نقش یک زن باشد که یک شیء یا حیوان شکارشده را با دست به طرف خود می‌کشد و در پایین آن نیز یک نقش حیوانی که احتمالاً نقش یک بزکوهی باشد، حک شده است که با بدنی کشیده و دم کوتاه رو به پایین و اغراق در شاخ‌ها و اندام نرینگی به تصویر درآمده است. در سمت چپ صخره هم با توجه به نوع طراحی پوشش به نظر می‌رسد که نقش یک زن باشد که یک دست را رو به بالا گرفته و به نظر می‌رسد در حال پرتاب یک شیء به طرف دو سوار است و با دست دیگر طناب یا قلایی را که به دو سوار کار که احتمالاً مسلح هستند وصل شده، می‌کشد. در پایین صخره هم تعدادی از نقوش کهن وجود دارد که از بین رفته و قابل تشخیص نیستند. (عکس ۷).

عکس ۷- برشی از صحنه شماره ۴

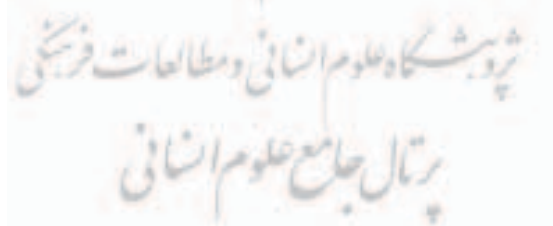
(نگارندگان، ۱۳۹۹).

عکس ۶- صحنه شماره ۴

(نگارندگان، ۱۳۹۹).

نقوش جدید شامل ۸ نقش حیوانی و ۶ نگارهٔ ترکیبی انسان و حیوان است. در پایین صحنه سمت چپ ۳ نگارهٔ حیوانی شامل یک سگ، یک مار و یک عقرب که از موارد خاص این صحنه بوده که در نقوش صخره‌ای کمتر دیده‌شده است، وجود دارد (عکس ۸). در بالا سمت راست این نقوش، نگارهٔ سه شترسوار از پایین به بالا بافاصله و در اندازه‌های مختلف وجود دارد که جهت نگارهٔ وسط برخلاف دو نقش دیگر است. در این نگاره فرد با طنابی که به گردن شتر وصل است، در حال هدایت شتر است. در طرح بالای این نگاره شترسوار به عقب برگشته و به نظر می‌رسد در حال نزاع با شخصی است که دقیقاً مشخص نیست سوار بر چه حیوانی است یا این که در حال کمک به آن شخصی که از دست حیوانی که به آن حمله کرده در حال فرار است. در بالای این نقش یک حیوان در اندازهٔ کوچک حک شده است که شاید هنرمند خواسته دوری مسافت بین این شترسوار با سوار بالا را نشان دهد (عکس ۹). در نقش بعدی که در بالای این نگاره قرار دارد نقش یک گربه‌سان حک شده است که با توجه به شیوهٔ طراحی پاها و فرم بدن مشخص می‌شود که در حال حرکت و خیز برداشتن است. در بالای این صخره یک نقش وجود دارد که به نظر نگارندگان نقش یک شیر آسیایی^۱ است که در گذشته در مناطق جنوبی کشور به‌صورت پراکنده وجود داشته است که در حال حاضر نسل آن منقرض شده است.

۱- شیر آسیایی (ایرانی) در مقایسه با شیر آفریقایی کمی از لحاظ جثه کوچک‌تر است و میل تهاجمی کمتری دارد. همچنین شیرهای نر ایرانی یال کم‌پشت‌تری در بالای سر دارند که بدین ترتیب می‌توان به آسانی گوش‌هایشان را مشاهده کرد. وجود دو خط شکم کشیده شده و یک چین پوستی در سراسر زیر شکم، بهترین وجوه تمایز شیر ایرانی از شیر آفریقایی هستند. نر آسیایی بین ۱۶۰ تا ۱۹۰ و شیرهای ماده بین ۱۰۰ تا ۱۲۰ کیلوگرم وزن دارند و رنگ پوستشان اغلب زرد مایل به قهوه‌ای است (wikipedia.org).

عکس ۹- برشی از صحنه شماره ۴
(نگارندگان، ۱۳۹۹).

عکس ۸- برشی از صحنه شماره ۴
(نگارندگان، ۱۳۹۹).

شرح صحنه شماره ۵:

اگرچه تشخیص دقیق حالت و چگونگی نقش انسانی در برخی موارد سخت و دارای ابهام است اما با تأمل بیشتر می‌توان به تفسیرهای نزدیک به واقعیت دست پیدا کرد. از این میان، نقوش انسان با دست‌ها و پاها باز، دارای ابهام بیشتری بوده و تفسیرهای چندگانه‌ای را منجر شده‌اند. شاید در (عکس ۱۰ و ۱۱)، نگارنده می‌خواسته با برجستگی اغراق‌آمیز اندام نرینگی حس قدرت را به بیننده القا کند؛ در تحلیلی دیگر نیز مانند سنگ‌نگاره‌ای که در دره نگاران موجود است (عکس ۱۲)، می‌توان تصویر زایمان باشد. در دره مرزبانیک نیز یک صحنه زایمان وجود دارد. به همین علت افراد محلی به آن زالک^۱ هم می‌گویند.

عکس ۱۲- دره نگاران (بزی و حاتم، ۱۳۹۲:۱۲).

عکس ۱۱- طرح صحنه شماره ۵ (نگارندگان، ۱۳۹۹).

عکس ۱۰- صحنه شماره ۵ (نگارندگان، ۱۳۹۹).

تاریخ‌نگاری سنگ‌نگاره‌ها

در مورد تاریخ‌نگاری به‌طور کلی می‌توان بخش عمده‌ای از این آثار را به عهد پیش‌ازتاریخ نسبت داد؛ یکی از این علل، نوع ابزارهای به‌کاررفته در حکاکی این سنگ‌نگاره‌هاست. برخلاف بسیاری از مناطق دیگر، این سنگ‌نگاره‌ها کنده‌کاری شده بوده و وسیله‌ای که برای این کار مورد استفاده قرار گرفته، سنگ بوده است. نوع نقر شدن آثار، نشان از آن دارد که نگاره‌ها حاصل کوبیدن سنگ بر صخره‌ها و تخته‌سنگ‌هاست؛ علت دوم این که در هیچ بخشی از این منطقه، نشانی از خط و نوشته وجود ندارد و تمام آثار، در قالب تصویر خودنمایی می‌کنند. این می‌تواند دلیل محکمی باشد مبنی بر این که در زمان خلق این آثار، خط اختراع نشده و یا به تکامل نرسیده است؛ دلیل سوم این که موضوع بسیاری از این نگاره‌ها مربوط به شکار و شکارگری است. «سنگ‌نگاره‌هایی که در فضای باز و بر روی تخته‌سنگ‌های طبیعی پراکنده هستند به‌سادگی قابل تاریخ‌نگاری دقیق نیستند» (رفیع‌فر، ۱۳۸۱:۷۰). از جمله راهکارهای اساسی در ارتباط با گاه‌نگاری نقوش صخره‌ای، بررسی باستان‌شناختی و چشم‌اندازی که این نقوش در آن قرار گرفته است. در این راستا، می‌توان از شعاع استقرار نواحی که مورد بررسی باستان‌شناختی قرار گرفته و نیز از آثار مشابه هم‌جوار سنگ‌نگاره‌ها سود جست. توجه به جنس سنگی که نقوش بر روی آن

حک شده است و میزان و شرایط فرسایشی آن، توجه به عمق نقوش کنده شده در روی سطح سنگ، مدنظر قرار دادن عوامل جغرافیایی و اقلیمی، توجه به محل حاوی نقوش و مسائلی از این قبیل در مطالعات گاه‌نگاری می‌تواند بسیار سودمند واقع شوند (محمدی قصریان، ۱۳۸۵: ۶۳) با توجه به تفصیل فوق کارشناسان سنگ‌نگاره‌های منطقه گشت را بین ۱۰ تا ۱۵ هزار سال تاریخ‌گذاری می‌کنند.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

با بررسی دقیق سنگ‌نگاره‌ها و تفکیک آنها به دو دوره کلی نقوش قدیم و جدید، مشخص گردید که نقوش در دوره قدیم به وسیله افرادی خاص به صورت کاملاً حرفه‌ای ایجاد شده‌اند و قطعاً ایجادکننده نقوش، فردی دارای مهارت و آگاهی کامل بوده و نقوش به صورت تخصصی با رعایت یک سری قواعد کلی خلق شده‌اند. از تصاویر سنگ‌نگاره‌ها می‌توان دریافت که شکار در این دوره عملی مشارکتی بوده است و نقش بز و سگ با توجه به اهمیت آنها بزرگ‌تر از نقوش انسانی ترسیم شده‌اند و تأکید بر روی جنسیت حیوانات شکارشده، بدین معنی است که جنس نر جهت تأمین معیشت شکار و ماده‌ها جهت ازدیاد نسل حفظ می‌شود. در این صحنه‌ها شاهد تعاملات بین افراد هستیم و به ندرت نقوشی که افراد در حال نزاع هستند مشاهده می‌شوند. در سنگ‌نگاره‌های مورد مطالعه به طور گسترده شاهد صحنه‌های آیینی به همراه رقص‌های گروهی هستیم، همچنین صحنه‌های گروهی شامل خانواده و فرزندان و دیگر افراد دیده می‌شوند که احتمالاً تصویر فردی که بزرگ‌تر از بقیه افراد حک شده است، تصویری از رئیس قبیله یا شخصی که دارای جایگاه اجتماعی ویژه‌ای بوده، است. نقش دیگری که در این منطقه دارای اهمیت بسیار است نقش شتر است که در حالت‌های مختلف از جمله در حال حمل بار است و به نظر می‌رسد با توجه به تعدد نقش شتر و تأکید بر آن در سنگ‌نگاره‌های شهر گشت به خصوص دره کبوغان می‌توان نتیجه گرفت این منطقه گذرگاه عبور کاروان‌هایی بوده که کالاهایی را از منطقه‌ای به منطقه دیگر حمل می‌کردند؛ شاید هم محل عبور کاروان

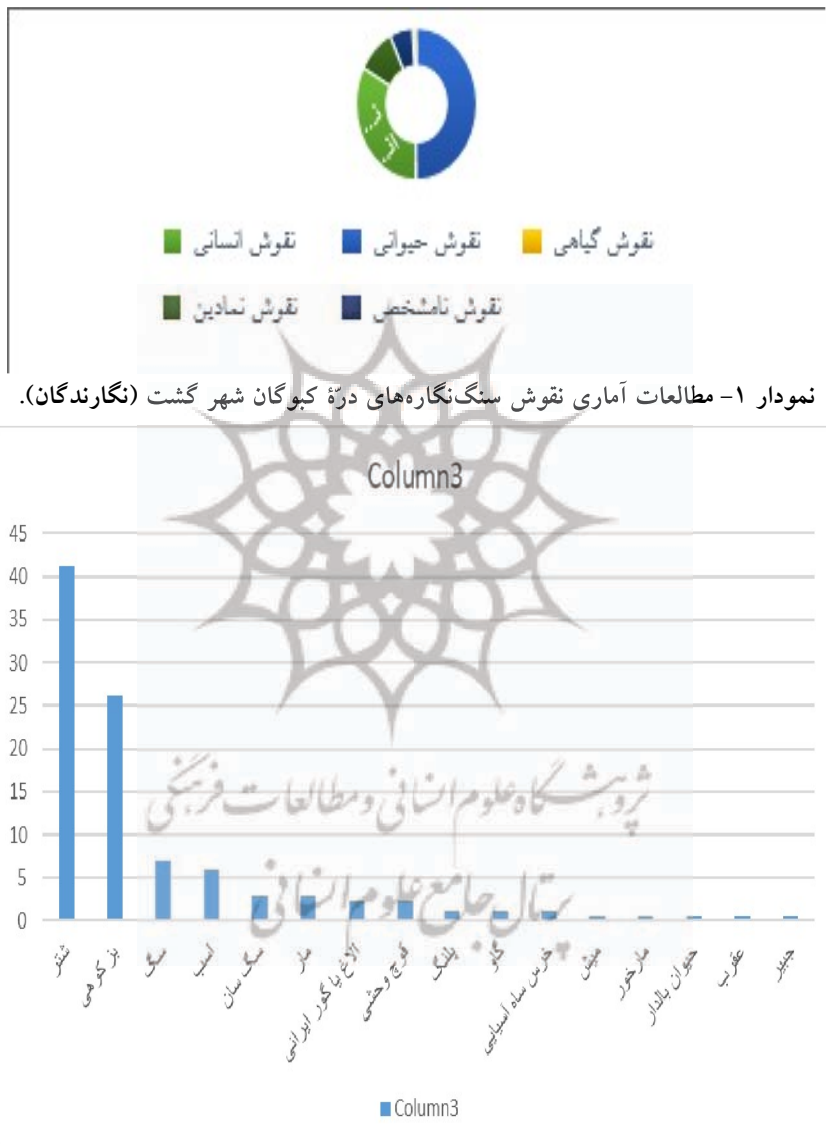
نقوش سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان شهر گشت...، حسین‌بر و همکاران | ۲۹۱

ادویه که این کالا را از شبه قاره هند به مناطق دیگری مثل کرمان و خراسان می‌برده‌اند، بوده است. با توجه به ویژگی‌های ذکرشده در نقوش دوره‌های قدیم، در نقوش جدیدتر با افت کیفیت اجرایی و تغییر در موضوعات صحنه‌ها مواجه هستیم که بیشتر موضوعات روایی بوده و بازتابی از شیوه زندگی آن دوره است.

جدول ۱- تحلیل آماری سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان (نگارندگان).

دسته‌بندی نقوش	نوع نقش	تعداد	دسته‌بندی نقوش	نوع نقش	تعداد
نقوش حیوانی	سوار بر اسب یا شتر	۷۵	نقوش انسانی	شتر	۳۴
		۴۵		بزکوهی	
	متفرد	۱۰		اسب	۱۱۲
		۴		قوچ وحشی	
	در حال شکار	۵		مار	۲۱
	در حال نبرد	۱		مار خور	۱۶
		۵		شیر آسیایی	
	مراسم آیینی	۲		خرس سیاه	۱۸
		۱۷		سگ‌سان	
	نقوش گیاهی	۲		میش	۴
		۱		عقرب	
		۳		گره‌سان	
	نقوش هندسی و سمبلیک	۱		تجبر	۶
	نقوش چلیپا	۵		الغ یا گور ایرانی	۱۶
	نقوش کف دست	۲		گاو	۱۲
	نقوش نامشخص	۲		پلنگ	۲۱
		۲		حیوان ناشناخته	
۱		حیوان بال‌دار			
تعداد کل			۴۱۲		

نمودار شماره ۱ نشان می‌دهد که فراوانی نقوش حیوانی در سنگ‌نگاره‌های دره کبوگان از سایر نقوش بالاتر است که مطابق نمودار شماره ۲ در این نقوش، حیوان شتر بیش از سایر حیوانات حکاکی شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

حاوی سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان شهر گشت، از زیباترین نگاره‌های صخره‌ای کنده سیستان و بلوچستان به شمار می‌آیند. در این نگاره‌ها، نگارگر متأثر از الگوهای ذهنی خود نمادی از: بز، سگ، شتر، حیوانات وحشی، انسان و صحنه‌هایی از جشن‌ها و مراسم آیینی؛ شکار، سوارکاری و گله‌داری را به تصویر می‌کشد. بررسی سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان و سایر سنگ‌نگاره‌های بلوچستان مانند: دره نگاران سراوان و تمین شهرستان خاش در آمدی بر شناخت برخی از مفاهیم انسان‌شناختی و جامعه‌شناختی مبتنی بر زندگی کوچ‌روی و دامداری است. برای نمونه، ناهمگونی نگاره‌های نمادین، پراکنش نگاره‌ها با وجود بستر موردنیاز برای نگارگری در چشم‌اندازی یکسان، زبان مشترک نگاره‌ها در بیان بارزش‌ترین باورها مانند: بز و شکار این حیوان به‌ویژه در نگاره‌های دره کیوگان، دره نگاران سراوان و روستای تمین شهرستان خاش، ساختار زندگی کوچ‌نشینی و زندگی مبتنی بر شکارورزی و دامداری را به تصویر می‌کشند. در هنر‌نمایی سنگ‌نگاره‌های گشت، نگارگر نقوش را به صورت ساده و بدون هیچ تزئین و پرکاری در جهت عمق، زیبایی و تناسب نقش‌مایه‌ها ایجاد کرده است. در سنگ‌نگاره‌های مورد مطالعه بیش از هر حیوانی نقش بزکوهی و شتر جلب‌توجه می‌کند. این نقوش نه تنها از نظر کمی بیشترین تعداد را با فاصله زیاد نسبت به نقوش سایر حیوانات به خود اختصاص داده‌اند، بلکه به دلیل اصولی که تقریباً در همه‌جا با دقت فراوان در نحوه نمایش آن رعایت شده حائز اهمیت هستند. از جمله این اصول که بیش از هر چیز جلب‌توجه می‌کند، شاخ‌های بلند و کمانی بزکوهی است که همیشه به صورت جفت و در اغلب موارد با بهره‌گیری از قانون پرسپکتیو با زیبایی خاصی ترسیم شده‌اند. نمایش نیم‌رخ در حیوانات و همچنین دوری‌گزینی از ارائه تصاویر سه‌بعدی از دیگر اصولی است که در تمامی مراحل این نگاره‌ها رعایت شده است. نقطه قابل توجه دیگر حالت و یا حالات نمادین نقوش است که بدون شک قراردادی بوده که به نظر می‌رسد هنرمند را ملزم به نمایش آن کرده، حالات مختلفی است که در نقوش انسانی به روشنی قابل تشخیص هستند. این ترکیب‌ها، صحنه‌هایی مانند: شکار را تشکیل داده و غالباً نیز تکرار شده‌اند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

منابع

- آتاتی، امانوئل، مهران سیف هاشمی. (۱۳۷۷)، هنر صخره‌ای، پرتال جامع علوم انسانی، شماره ۷۱.
- افضل طوسی، عفت السادات. (۱۳۹۱)، گلیم حافظ نگاره بزکوهی از دوران باستان، نگره، شماره ۲۱: ۶۷-۵۵.
- بختیاری شهری، محمود. (۱۳۸۸)، بررسی و مطالعه سنگ‌نگاره‌های نویافته دشت توس، مطالعات باستان‌شناسی (دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران)، دوره اول، شماره ۱: ۲۱-۴۴.
- بزّی، کثوم. (۱۳۹۲). اسطوره کاوی نقوش سنگ‌نگاره‌های ناهوک و بررسی حضور آنها در زندگی انسان معاصر منطقه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- بیک‌محمدی، خلیل‌الله؛ جانجان، محسن و بیک‌محمدی، نسرین. (۱۳۹۱)، معرفی و تحلیل نقوش سنگ‌نگاره‌های نویافته مجموعه B ارگس سفلی (ملایر، همدان)، نامه باستان‌شناسی، سال دوم، شماره ۲: ۱۲۱-۱۴۰.
- دهمرده پهلوان، مهدی؛ باصفا، حسن؛ مقدم، بهاره و کریمی‌کیا، علی. (۱۴۰۱)، بررسی و تحلیل نقوش سنگ‌نگاره‌های مجموعه باستانی کال‌سیر، سیرخردو و مهدوا؛ شهرستان طرقله شاندریز در شمال شرق ایران، مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان، سال شانزدهم، شماره ۴: ۶۷-۱۰۴.
- دهوری، جابر. (۱۳۹۷). مطالعه تطبیقی و شمایل‌نگاری سنگ‌نگاره‌های دره بندیک شهر گشت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- رفیع فر، جلال‌الدین. (۱۳۸۱). سنگ‌نگاره‌های ارسباران (سونگون)، نامه انسان‌شناسی، سال اول، شماره ۱: ۴۵-۷۶.
- سبزی، موسی و همتی ازندریانی، اسماعیل. (۱۳۹۹)، بررسی و تحلیل سنگ‌نگاره‌های بروجرد، استان لرستان، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، سال بیست و پنجم، شماره ۱۰: ۹۱-۱۱۲.

نقوش سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان شهر گشت...، حسین‌بر و همکاران | ۲۹۵

- شهرزادی، دینیار. (۱۳۷۶). سنگ‌نگاره‌های کوه ارنان یزد، گزارش‌های باستان‌شناسی (۱) مهرماه، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- صفورا، ژیلا. (۱۳۹۷). بررسی زمینه‌های نمادین و اعتقادی در نقوش سنگ‌نگاره‌های دره نگاران سراوان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- فرهادی، مرتضی. (۱۳۷۷). موزه‌هایی در باد: معرفی مجموعه‌های عظیم سنگ‌نگاره‌های نویافته تیمره، مجله جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، سال هفتم و هشتم، شماره ۴:۱۳-۶۱.
- محمدی قصریان، سیروان. (۱۳۸۶). معرفی نقوش کنده سنگستون در فلات مرکزی ایران، باستان‌پژوهی، سال سوم، شماره ۱: ۸۵-۹۰.
- ناصری فرد، محمد. (۱۳۸۸). سنگ‌نگاره‌های ایران-نمادهای اندیشه نگار، خمین، محمد ناصری فرد.
- هاشمی زرج آباد، حسن. (۱۳۹۳). معرفی و تحلیل سنگ‌نگاره‌های نویافته بخش شوسف نهندان، فصلنامه مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان، سال دوم، شماره ۸: ۱۶۱-۱۹۴.
- هال، جیمز. (۱۳۸۳). فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه: رقیه بهزادی، فرهنگ معاصر، تهران، چاپ دهم.
- panofsky, E. (1955). Two Facade Designs by Domenico Beccafumi and the Problem of Mannerism in Architecture. In *Meaning in Visual Arts*. New York: Doubleday& Company.
- Domingo Sanz, I. K May, S., Smith. C. (2016). Communicating through rock art: an ethnoarchaeological perspective, *Archaeological Theory, Ethnoarchaeology and The Archaeology of Art*, DOI:10.13140/RG.2.1.4539.6244

استناد به این مقاله: حسین بر، سالم؛ حسین آبادی، زهرا و طاهری، علیرضا. (۱۴۰۱). نقوش سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان شهر گشت شهرستان سراوان، دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، ۹(۱۸)، ۲۷۳-۲۹۳.

Indigenous Knowledge Iran Semiannual Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.